ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 124, Ocak 2022, s. 116-127

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.54959>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
13.12.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.01.2022

Doç. Dr. Abdulvahid SEZEN

Mersin Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri

asezen@mersin.edu.tr

Orcid: 0000-0003-0788-3849

MODERNİTEYE KARŞI İKİ FARKLI TEPKİ BİÇİMİ: ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK VE FUNDAMENTALİZM

Öz

Moderniteye atfedilen özelliklerin sonucu olarak birçok eylem ve düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Çokkültürcülük ve fundamentalizmin her ikisi de farklı temel niteliklere sahip olsalar da aynı kaynaktan beslendikleri ve bir tepki olarak doğdukları söylenebilir. Fundamentalist hareketlerin modernleşmeden kaynaklanmasında, modernleşmenin başarısızlığı ve çözüm üretmedeki yetersizliği büyük bir etkiye sahiptir. Modernleşme sürecinde batı tecrübesinin diğer kültürlerle aktarımında kullanılan yöntemin ve içeriğin uyumsuz tepkilerin gelişimine yol açtığı ifade edilmektedir. Çokkültürcülük de kısmen modernitenin bir eleştirisi olarak görülmüştür. Fundamentalizm olgusunun gelişiminde olduğu gibi çokkültürcülük de modernitenin toplumsal yapıyı dönüştürücü tekilliğe verilen bir tepki olarak anlaşılmaktadır. Her ne kadar her iki hareketin birbiriyle farklılaşan temel özellikleri olsa da aynı zamanda çokkültürcülük ve fundamentalizmin yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Aralarındaki ilişki ise daha çok moderniteye verilen tepki ve başatma biçimleriyle ilgilidir. Modernitenin kültürel ve dinsel farklılıkları tolerans düzeyi belki de çeşitli toplumsal kesimlerce yeterli ve tatmin edici bulunmadığı görülmektedir. Sonuçta rahatsız edici olarak algılanan bir takım zorlayıcı olgusal gerçekler iki kutupsal nitelikli tepki biçimine sebep olmuştur. Bu çalışmada, öncelikle her iki olgunun ortaya çıkışına ve özelliklerine aynı zamanda modernleşme süreciyle birlikte gündeme gelen bu iki olgu arasındaki ilişki çerçevesindeki tartışmalara yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Modernite, Modernleşme, Modernizm, Çokkültürcülük, Fundamentalizm.

TWO DIFFERENT RESPONSES TO MODERNITY: MULTICULTURALISM AND FUNDAMENTALISM

Abstract

As a result of the features attributed to modernity, many forms of action and thought have emerged. Although both multiculturalism and fundamentalism have different basic characteristics, it can be said that they are fed from the same source and are born as a reaction. The failure of modernization and its inability to find solutions have a great impact on the origin of fundamentalist movements from modernization. It is stated that the method and content used in the transfer of western experience to other cultures in the modernization process led to the development of incompatible reactions. Multiculturalism has also been seen, in part, as a critique of modernity. As with the development of the phenomenon of fundamentalism, multiculturalism is understood as a reaction to the singularity of modernity that transforms the social structure. Although both movements have different basic features, it can also be said that multiculturalism and fundamentalism are closely related. The relationship between them is more about the way they react and cope with modernity. It is seen that the tolerance level of cultural and religious differences of modernity is not sufficient and satisfactory, perhaps by various social segments. As a result, a number of compelling factual realities that were perceived as disturbing caused two forms of polar response. In this study, first of all, the emergence and characteristics of both phenomena will be included, as well as the discussions within the framework of the relationship between these two phenomena, which came to the fore with the modernization process.

Keywords: Modernity, Modernization, Modernism, Multiculturalism, Fundamentalism.

Giriş

Modernlik olgusu, batı toplumlarının özgeçmişine ait tarihsel süreci göstermesi bakımından özellikle dikkate alınmaktadır. Tarihsel bir deneyimin belirli şart ve faktörler içinde gerçekleştiği kabul edilen bir gerçekliktir. Bu duruma özel niteliklerin tetikleyici sonuç ve etkilerinin de elbette kendi toplumsallıkları içinde çeşitli görünüşleri olması gayet doğaldır. Modernite sürecinin oluşumuyla ortaya çıkan birey ve toplum düzeyindeki projeksiyona bakıldığında batının kendine has makuliyeti ve işlevsel faydayı izah etmek mümkün görünmektedir. Asıl sorunlaşma aşaması ise bu etkilerin içinde doğduğu nedensellikten uzak toplumsal ortamlara “nakil” ve “ekleme” çabalarıyla oluşmaktadır. Modernitenin temel değerleri olarak sunulan “kapitalist ekonomik model, ulus devlet ve liberal demokrasi, kültürel bireycilik, seküler dünya görüşü ve toplumsal farklılaşma ile kentleşme” gibi toplumsal dönüşümü amaçlayan ideallerin başka toplumlarca nasıl karşılandığı hala tartışılmaktadır. Dolayısıyla burada vurgulanan bir başka nokta ise, insan modeli olarak bir yönüyle bireyci kültür ve bağımsız benlik kavramlarının bulunduğu ortamdan çıkarılıp başka niteliklere sahip kültürlerin karşı karşıya kalacakları çelişkileri geliştirebileceği gerçeğidir.

Modernleşme süreci rekabetçi bir ekonomik modelle farklı toplumsal zeminlerde görece mahrumiyetlere yol açabildiği görülmektedir. Dengesiz gelir dağılımı çerçevesinde toplumun karşı karşıya kaldığı bir kalkınma söz konusu olsa da çoğunluk kesimler için de bir memnuniyet geliştirememektedir. Ekonomik kalkınma toplumların belirli bir kesimi için sınırlı bir refah anlamını gösterdiği müddetçe, her zaman ezilen bir grup insan için gerilim azaltıcı bir çözüm oluşturamamaktadır. Öne çıkarılan ulus devlet yapısı ile ise tek tip bir kültürel zemin oluşturarak gelişen bir siyasi bakış açısının da kendinin kabul edilmesi talebi olan gruplar için bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmak olduğu iletilmektedir. Diğer yandan seküler dünya görüşü ile farklılaşan dini yapılar ve gruplar için sınırlayıcı bir mahiyet kesb etmektedir. Son iki modernitenin temel nitelikleri ile başa çıkma ya da tepki biçimi olarak iki farklı akım veya hareketin ortaya çıkışı göze çarpmaktadır. Çokkültürcülük ve fundamentalizmin gelişimi ve iddialarının birbirinden çok farklı bir içeriği olsa da çıkış kaynaklarının aynı olgu olması üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu çalışmada modernite olgusunun kendi içindeki gelişimsel süreç ve özellikleri ile birlikte çokkültürcülük ve fundamentalizmle ilişkisel durumu açıklanmaya çalışılacaktır. Bir yandan modernitenin ileri sürdüğü birçok iddia ve söylemin nasıl algılandığı göz önünde tutulurken aynı zamanda tek tip bir ideoloji ve pratiğe yapılan vurgunun iki farklı reaksiyona nasıl dönüştüğü de tartışılacaktır. Her ne kadar çokkültürcülük ve fundamentalizm nerdeyse taban tabana zıt olsalar da söylem ve pratiklerinin iki farklı tepki olarak büyük oranda modernite paydasında buluştuklarına dikkat çekilecektir.

1. Modernite Olgusu ve Özellikleri

Modernleşme ve modernite kavramları iki farklı toplum yapısı arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Eski olarak görülen, geleneksel olan ne varsa yeni durumlarla uyumlu hale getirme üzerinde modernleşme ile birlikte esaslı bir değişim söz konusudur. Geleneksel toplum ve modern toplum arasındaki farklılıkların bir isimlendirilmesi bu iki kavramı doğurmuştur. *Modernleşme* kavramı geleneksel toplumdan modern toplumun oluşum sürecini ifade etmek için kullanılırken, *modernite* kavramı ise bu süreç sonucu ortaya çıkan aşamaya verilen bir anlam içeriğine sahiptir. Modernleşme sürecinin kapsadığı özellikler olarak, “kapitalist ekonomik model, ulus devlet ve liberal demokrasi, kültürel bireycilik, seküler dünya görüşü, toplumsal farklılaşma ve kentleşme” gibi bir takım gelişmeler sıralanabilir. Bu iki kavramla birlikte anılan diğer bir kavram ise modernizmdir. *Modernizm*, modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan modernite aşamasındaki düşünce, kültür ve sanatsal adımları ifade etmektedir. Modernizmin Aydınlanma felsefesi çerçevesinde “hümanizm, dünyevileşme, demokrasi” gibi düşünsel bir bakış açısıyla ideolojik bir görünüme de sahiptir. Her üç modern döneme ait gelişimlerin temelinde şüphesiz “rasyonel bir vurgu, ilerlemecilik ve insanmerkezcilik” öne çıkmaktadır. Bir yandan toplumsal yapı ve düzenin akılcı bir temele dayandırılması diğer yandan içinde bulunduğumuz dünyanın rasyonel biçimde kavranıp düzenlenebileceği varsayılmaktadır. Modernleşme, belirli bir tarihi ve coğrafi bölgede meydana gelmesinden ötürü Batı siyasi, toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri göstermesi bakımından özel bir nitelik de taşımaktadır (Yüksel, 2004: 5, 7, 15; Cevizci, 1999: 603-604).

Modernleşmenin 17. Yüzyıldan itibaren bir toplumsal yaşamı biçimlendirme hedefinin ve yayılmacı bir anlayışının, ekonomik, bilgiye yaklaşım, geleneksellik dışı, akılcı, bireyci ve kurumsal yönleriyle öne çıkmaya çalıştığı söylenebilir. Modernleşmenin birey anlayışının içeriğini geleneksel toplum bağlarıyla değil kendi aklıyla kendini yönetebilen, aynı zamanda

toplumsal konumlandırılması ise bireyselleşme süreci ile eşit haklara sahip bir vatandaş haline gelmeleri temel bir nitelik olarak belirginleşmektedir. Sekülerleşme dinamiği ile dinin birey ve toplum üzerindeki kontrol ve yetkisinin azalması da hedeflenmektedir. Hatta ekonomik sistem olarak kapitalizmin üretim ve sonuçlarının toplumun her kesiminde eşit memnuniyetler oluşturamamasının da bir takım gerilimlerin gelişimine yol açtığı ifade edilmektedir. Bir yandan modernleşmenin kendi toplumsal gerçekliği içinde bir gelişim ve ilerleme anlamını içermesine rağmen diğer yandan farklı toplumsal kesimler açısından aynı memnuniyeti ifade etmemektedir. Batı toplumsal yapı ve birey modeli, geliştirilen ekonomik faydanın paralelinde oluşumunu sürdürdüğü için sosyo-kültürel hedef ve güdülenmeleri farklılık gösteren sosyal gerçeklikler için bir çatışma ve gerilimleri beslemesinin imkan dahilinde olduğu da söylenebilir (Tekeli, 1999: 138-139).

Modernleşme kavramı, sanayileşme, şehirleşme, okuryazarlık oranı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişimi gibi niteliklerle ele alınmaktadır. Toplumsal düzeyde bir farklılaşma ve mesleki olarak uzmanlaşmayı hedefleyen modernleşme toplumun modası geçmiş sayılan yönlendirici geleneksel değerlerden uzaklaştırılarak yeniden düzenlenmesi anlamına da gelmektedir. Bu düzenlemenin kapsamı ise, geleneksel otoriteler olan aile ve dinden uzaklaşma, bilimsel çalışmalara güven ve teknoloji kullanımının artması, artan tüketimle birlikte daha rekabetçi kişilik ve eğilimlerin yükselmesi şeklinde ifade edilmektedir (Yılmaz, 1996: 20). Daha çok toplumsal ve kişiler arası işbirliği ve yardımlaşma yerine rekabetçi bir eksenle oluşan modernleşmenin temel ilke ve değerlerinin kendi tarihsel ve toplumsal kimlik ve alışkanlıklarından kopmayı göze alamayan sosyal yapılar için çözülmesi gereken bir problem olarak önemini sürdürmektedir. Özellikle batı tipi modernleşmenin yerine alternatif tercihler sunulamaması veya hibrit modeller önerilmemesi özellikle daha toplulukçu-geleneksel toplum temelinde bir baskı ve zorlanma olarak görülebilmektedir.

Modernizm, “pozitivizmi, teknosentrizmi, evrenselliği ve akılcılığı” vurgulayan bir anlam çerçevesine sahiptir. Modernizm düşüncesi, “bir aydınlanma projesi olarak” ideal toplum düzenini hedeflemektedir. Bu hedefler ise Aydınlanma felsefesinin “doğal toplum ve doğal hukuk” kavramları ile “laikleştirilmiş mutlak gerçek düşüncesi”nin etkileri şeklinde ifade edilmektedir. Modernleşme projesi de bu minvalde seküler bir hareket olarak görülmektedir. Modernite, din, ahlak, hukuk, ekonomi ve siyaset gibi toplumsal yaşamın temel dinamiklerine eleştirel bir bakış sergilediği söylenebilir. Modernlik ise, daha çok farklılaşma, uzmanlaşma, bireyselleşme, bilimsel bilgi ve teknoloji eksenli bir yaşam tarzı olarak tanımlanmaktadır. Başlangıç noktası olarak 18. Yüzyıl olduğu bilinen bu gelişmeler süreci ile bilim, ahlak ve sanat alanlarının birbirlerinden ayrılması modernlik projesinin temel amacını oluşturmaktadır (Aslan & Yılmaz, 2001). Dolayısıyla bir bakıma görece idealize edilen batı değer ve yaklaşımları öne çıkarılırken bunlarla kendi toplumsal değerlerini muhafaza etmeye çalışanlar için tepkisel bir durumu zorunlu hale getirebilmektedir. Bu ilkesel değerleri özel tarihsel ve kültürel nitelikleri kabul yerine hegomanik bir kültür üstünlüğü savunusu sosyal kimlik duyguları için de tehdit edici görünmektedir. Bu algının bir neticesi olarak geliştirilen tepki ve eleştirilerin de tonu ve şiddeti de bazen abartıya kaçmaktadır. Ya da bu eleştirilerin bir özeleştirisi olarak kabul edilmemesinden kaynaklı karşıt bir reaksiyoner bir isimlendirme de olabileceği düşünülebilir.

Görüldüğü gibi modernite, birey ve toplum düzeyinde değerlerin dönüşümünü temelden sağlamayı hedeflemektedir. Bireyin fizik ötesi varlık alanı ile teması ve sahiplendiği değer çerçevesi bir anlamda yok sayılmaktadır. İşlev ve süreci göz önüne alındığında bilim ve teknolojik gelişmelerinin yol açtığı değer kaybının ilk yansıma ve etkilerinin Batı toplumlarında

ortaya çıktığı görülmektedir. Batı tasavvuru kendi geçmiş geleneksel toplum düzenindeki pek çok değer tümünü reddetmeyi tercih ederek pozitivist bir sekülerliği öne çıkarmıştır. Bunun bir yansıması olarak bu tercih, din ile ilgili olabilecek tüm kazanımları da görmezden gelmeye çalışmaktadır. Dinin Batı tecrübesindeki negatif etkilerinin bu şekilde bir yorumlanması şüphesiz diğer kültürlerin benzer sonuçlarla karşılaşmasına olanak da sağlamaktadır. Her ne kadar farklı etkenler söz konusu olsa da dijital teknoloji ve sosyal medyanın yaygınlığı ile yakın benzerlikte bireysel ve toplumsal değişimlere yol açtığı görülmektedir. Bu değişimin örneğini maddiyat temelli imkanların teşvik ve sürdürülmesi temel bir motivasyonel değer haline dönüşmesiyle insanın düşünce dünyasında yer alan kapsamın manevi niyet ve güdülenmelerden uzaklaşmasına yol açabildiğine şahit olunmaktadır. İnsan ilişki ve iletişimlerine önemli katkılar sunabilecek dini-manevi değerlerin dışlandığı bir vasatta elbette bu yoksunluğun doğurabileceği birçok psiko-sosyal sorunları akla getirmektedir. Bireyin kendi değer algısı ve bilincini büyük oranda maddi karşılık ya da faydanın şekillendirebildiği imkanda da bireyin hayatındaki etkisel görünümü materyalist bir niteliğe hızlıca dönüşmektedir (Bahadır, 2002).

2. Çokkültürcülük-Modernite İlişkisi

“Çokkültürcülük” kavramının ilk defa, Kanada’da 1971 yılında hükümetin programında kullanılmasıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Çokkültürcülüğün tarihsel olarak modernleşmenin tek tipleştirici bir yaklaşımı olan “erime potası/etnik mozaik”e alternatif oluşturduğu, farklılığa verdiği öneme dayandığı ve kültürel çeşitliliklerle oluşan anlamında kullanıldığı görülmektedir (Vatandaş, 2002: 30). Modernleşme sürecinin hedeflediği şey dil, tarih ve kültürden kaynaklı farklılıkları ortak tarihsel ve kültürel temelde eriterek ulus devlet projesini geliştirmekti. Bu ulus devlet projesine bir tepki olarak gelişme imkanı bulan çokkültürcülük ise Kanada, Avustralya ve en son olarak da Birleşik Devletler’de görünürlük kazanmıştır. İsveç’in resmi olarak çokkültürcülük kavramını kabulünü takip eden diğer Avrupa ülkelerinde ise daha çok İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra karşı karşıya kalınan göçmen olgusu ile birlikte bu kavram gündeme alınmıştır. Bir meydan okuma anlamına da gelen çokkültürcülüğün, temelde “çeşitlilik” olgusuna vurgu yaptığı söylenebilir (akt.: Canatan, 2009). Modernleşme hareketinde tek kültür gibi diğer siyasi ve ekonomik alanlarda da tek tip bir model önerilmektedir. Aynı zamanda ideal olarak gösterilen bir din ve dünya görüşü adeta baskın bir hegomonik bir özellik göstermektedir. Sadece tek bir bakış açısına dayalı üşütün bir kültür ve yaşam tarzı olarak tezahür eden modernleşmenin çeşitli tepkilerle karşı karşıya kaldığı ve çokkültürcülüğün de bu fikriyata karşı bir eleştiri olarak geliştiği söylenebilir.

Modernite’nin siyasi devlet yöntem şekli olan ulus devlet projesine, çokkültürcülük ile bir tepki şeklinin geliştiği görülmektedir. Çünkü bu projenin kültür, tarih ve dil üzerindeki farklılığı reddeden bir yaklaşımı olduğu ifade edilmektedir. Bunun bir anlamda tek tipleştirici bir işlevinin çeşitli toplumlarda rahatsızlık yarattığı ve bir tepki olarak çokkültürcülüğün çeşitliliğin kabulünü talep ettiği belirtilmektedir (Canatan, 2009). Modernitenin tek bir ulus anlayışı Avrupa’nın kendi tarihsel tecrübesinin acı sonuçlarıyla ulaştığı bilinmektedir. Birçok farklılığı bir araya getirip milli bir duruş ve barışı sağlamanın ilk başlardaki tek çözümü tüm farklılıkları bir potada eritme düşüncesiyle gelişmiştir. Batı, uzun süren iç savaş ve çatışmaların güçlü bir birlikten geçtiği düşüncesi üzerinde yoğunlaşınca tek bir kültür ve tek bir ulus devlet anlayışıyla ancak toplumsal barışı sağlayabileceği sonucuna varmıştır. Ancak aynı coğrafyada birlikte yaşadığı etnik-kültürel toplumsal kesimlerle yine de uzlaşma oluşmamıştır. Aslında modernleşme anlayışının kendi toplum yapısı içinde yaşadığı sorunlar bir yana ihraç edildiği diğer toplumsal zeminlerde de uyuşmayan birçok boyutu olmuştur. Batının tarihi ve toplumsal

tecrübesinin dil, din, kültür ve toplumsal özellikler açısından benzerlik göstermeyen farklılıktaki yaşam alanlarına yansıtılmasının sorunlu bir deneyime yol açtığı ifade edilebilir. Bilindiği gibi her toplum kendisinin sahip olduğu çeşitli kaynaklardan beslenen ortak bir kimliğe sahiptir. Dışarıdan gelen müdahaleye verilen tepki ise kendilerini ayakta tutan kültürel zemini savunma refleksi olarak adlandırılabilir. Modernleşmenin sadece kendi düşünce ve yaklaşımlarını dayatmacı tavrı hem kendi içlerinde hem de dışarıda tekdüzeliğe dayanmayan bir toplumsal gerçekliğe dikkat çeken hareketlerdir. Çokkültürcülük de bu hareketlerden birisidir ve toplumsal bir farklılığa saygı ve kabule dayanan bir anlayışa dayanmaktadır.

Çokkültürcülük birinci olarak toplumlardaki kültürel çeşitliliğin kabul edilmesini talep etmektedir. Modernitenin çeşitlilik yerine tek bir ulus kültürünü vurgusu, çokkültürcülükle karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Modernite deneyimi çeşitliliği yönetebilecek bir anlayış geliştiremediğinden dolayı tek bir kültür oluşturup farklılıkları bunun içinde eritmeyi tercih etmektedir. Bu şekilde gelişen bir süreç içerisinde farklılıkların reddedilmesinden hoşnutsuz olan birçok kültürel yapıların bir talebi olarak çokkültürcülük akımı gelişme durumunda kalmıştır. Çokkültürcülüğün taleplerden birincisi tanınma, kabul aşamasından sonra ikinci olarak ise toplumsal düzlemde eşitlik, üçüncüsü ise toplumsal bütünleşmenin ileri çıkarıldığı görülmektedir (Vermeulen & Slijper, 2003: 8-11; akt.: Canatan, 2009). Farklılıkların kabulü, toplumdaki rollerin eşit değer görmesi ve toplumdaki unsurların bütünleşerek kültürel bir zenginleşme ve avantajlı bir konumlanma çokkültürcülüğü toplumsal barışa bir katkı pozisyonuna taşımaktadır. Farklı grupların birbiriyle tanışma ile kutuplaşmadan önyargıların ortadan kalkabileceği bir birlik zemininin hedeflendiği de belirtilmektedir. Kent hayatında toplumsallıkların merkez ve çevre ayrımcılığının oluşmayacağı bir sosyo-ekonomik eşitlik fikri ve uygulamasının daha memnuniyet verici bir durum oluşturabileceği söylenebilir. Dolayısıyla çokkültürcülük modernitenin çağrışımlarından tektipçi bir toplumsal üst-alt dikey ilişkiselliği reddettiği ve aynı zamanda bu tepkisellik için bir ayrışma ve bölünmeyi değil eşitsizliklerin kaldırılmasıyla bir birlik-bütünleşmeyi destekleyebileceği savunulmaktadır.

3. Fundamentalizm- Modernite ilişkisi

Her şeyden önce fundamentalizm, Kutsal Kitap hakkında belirli bir yaklaşımı ve bu temelde geliştirilen bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Bu yaklaşım tarzının dört önemli özelliği vardır: “İncil, Tanrı kelimidir; tek otoritedir (biblicism); yanılmaz bir bilgi kaynağıdır (inerrancy); kelimesi kelimesine okunmalıdır (literality).” Bununla birlikte fundamentalizmin ikinci temel özelliği ise, onun muhalefet ve tepki üzerine kurulmuş bir düşünce yapısına sahip olmasıdır. Genel anlamda bu hareket anti-modernist olduğu gibi, dini alanda da her tür modernizme karşıdır. Hatta fundamentalizm de kendisini, modernizme karşıt olarak tanımlamaktadır. Modernitenin karşı çıkılan özelliklerinin başında ise, çoğulculuk (plüralizm) ve izafiyetçilik (görecelik) gelmektedir. Ayrıca, modernizmin evrimci ve gelişmeci zihniyetine yönelik eleştiriler de, fundamentalizmin bir başka yönünü oluşturmaktadır. Özellikle bu akım, eğitimde Darwin’in Evrim teorisinin okutulmasına karşı çıkmış ve bunun yerine “Yaratıcılık” tezini öne sürmüştür. Fundamentalistlerin toplum görüşü ise aile merkezlidir. Aynı zamanda fundamentalizm teolojik bir tepkiselliğe de sahiptir yani liberal teolojiye karşı bir tepki olarak da görülmektedir (Bruce, 2000: 13; Canatan, 1995; ayrıca bkz. Sezen, 2008).

Temelde kavramın ortaya çıkış noktasıyla ilgili olarak, birçoğu sosyolog, psikolog ve tarihçilerden oluşan araştırmacının, “fundamentalizmin modernizasyonun etkilerine karşı bir tepki” olduğu konusunda hem fikir oldukları görülmektedir (Ammerman, 1991; Farley, 2005;

Kudriashova, 2003; Marsden, 1991; Riesebrodt, 1993; Tamney, 1992). Buna göre modernleşmeye eşlik eden sosyal değişimler, özellikle hızlı kentleşme, Protestanlığın kurumsal ve kültürel hegemonyasının dağılmasını kolaylaştırmış ve 20. yüzyılın başlarında fundamentalizmin sosyal bir hareket olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Coreno, 2002). Ayrıca, hızlı sosyal değişimlere ve küreselleşmenin fakirliğe yol açan ters ekonomik sonuçları, materyalistik kültürün yapaylığı ve bireyselleşmenin problemli doğası, hedonist benlik gibi durumların da fundamentalizm olgusunu tetiklediği öne sürülmektedir (bkz. Juergensmeyer, 2001; Marty ve Appleby, 1991; akt.: Langman, 2005).

Aynı zamanda muhafazakâr inancın yeniden dirilişi olarak da görülen bu hareket, bilimsel ve teknolojik süreçle serbest bırakılan problemlerdeki tedirginliği ve komünizmin çöküşünü gören modernite krizinin temelini karşı ortaya çıkarttığı ileri sürülmektedir. Bu muhafazakâr dini anlayışın ise iki işleve sahip olduğu görülmektedir: Birincisi, kendi taraftarlarına modernitedeki krizlerin yapısı ve nedenlerini, geleneksel inançta çıkardığı kategoriler içerisinde açıklamaya çalışmak; ikincisi, dünyayı değiştirmeyi kutsal kitaplardan edindikleri sosyal düzeni getirerek gerçekleştirmek -ki böylece hakikat ve adalet hâkim olacaktır. Modern muhafazakâr dinsel hareketlerdeki ortak unsur, onların bilimi ve teknolojiyi reddetmemeleridir. Aklın inançtan koparılmasını hoş görmemelerine rağmen bazı modern yenilik ve icatlara da karşı durmamışlardır. Buradaki önemli nokta, onların akli Tanrı vergisi görmeleri ve bilimsel keşifler doğru bir şekilde yönlendirildiğinde Tanrı'nın insanlarına hizmet edebileceğidir (Aldridge, 2000: 126-127).

Ayrıca K. Armstrong da, 20. yüzyıldaki dinin düşüşe geçeceğiyle ilgili beklentilere rağmen, fundamentalizmin sekülerleşmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre, fundamentalizmin dinsel muhafazakârlıkla karıştırılmaması gerekir ve direk olarak şiddetle de ilişkilendirilmemelidir. Aynı zamanda fundamentalizm, sadece İslam'a özgü bir fenomen de değildir. Fundamentalizm, temel olarak modern seküler topluma karşı bir başkaldırıdır (Armstrong, 2005). Sistematik bir hareket olarak fundamentalizm, 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında Hristiyan doktrinlerini modern bilimsel metodlar çerçevesinde yeniden yorumlamaya ve sorgulamaya açan akımlara karşı evanjelik Protestan Hristiyanlık içinde ortaya çıkmıştır. Terim olarak fundamentalizm ise, Kitab-ı Mukaddes'in literal olarak yorumlanmasına bağlı olarak şekillenen geleneksel Hristiyan doktrinlerine sıkı sıkıya bağlı olanları tanımlayan bir terimdir (Aydın, 2007).

Bu tür betimlemelerden hareketle, fundamentalizmin moderniteye karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı açıkça görülmektedir. Ayrıca fundamentalizmden, ayırım yapmadan modernizm karşıtı (Meyer, 1989) veya medeniyetler çatışması olarak da söz edilmektedir (Huntington, 1996). Bununla birlikte, modernizm sürecine karşı fundamentalist reaksiyonun kendisi de daha modern bilimsel argümanları, iletişim araçlarını ve organizasyonel stratejileri kullanma eğilimindedirler. Küenzlen'e göre, eğer modernizm karşıtlığından bahsedilecek olursa, o zaman fundamentalizm modern anti-modernizm şeklinde düşünülebilir (1994, 1996). Lawrence (1989: 17)'a göre ise, Amerikan fundamentalist hareketi temel olarak *moderniteye* karşı bir tepki olarak değil, ancak *modernizme* karşı bir tepki olarak kabul edilirse doğru anlaşılmış olur (akt.: Hood, Hill ve Williamson, 2005: 51; bkz. Streib, 2002).

Fundamentalizm-modernite ilişkisi bağlamında Yaparel (2007) şu tespitlerde bulunmaktadır: "Bir anlamda moderniteye tepki olarak gelişen, bu nedenle de modern bir fenomen olduğu söylenebilecek fundamentalizmin en ayırt edici özelliğinin değişim ve dönüşüme yönelik

gösterdiği direnç veya karşı koymadır denebilir.” Ayrıca Yaparel, fundamentalizmi “bir problem çözme biçimi” olarak da ele almaktadır. Ona göre, “genelde fundamentalizm özelde ise dinsel fundamentalizm günümüzde modernite diye adlandırılan söz konusu dönüşümün ürünü olduğunu” belirtmektedir. Bu süreç, “insanları ve toplumları dönüşümün neden olduğu “belirsizlik ve muğlaklık” karşısında yaşanan problemlerini çözmek niyetiyle inançlarını ve dünya görüşlerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu zorunluluğun sonucu olarak bazı kişi ve gruplar inançları ve gelenekleri ile olan ilişkilerini dinsel fundamentalizm formatında yeniden düzenlemişlerdir.”

Fundamentalizmin modern bir fenomen oluşunun anlamı ise, hareketin daima yeni sıkıştırıcı problemlere orijinal çözümler aramaya çalışması anlamında moderndir (bkz. Hadden ve Shupe, 1989). Fundamentalistlerin, gelenekçi değil de modernist olarak kabul edilmeleri, onların geleneği modernitenin ışığı altında değerlendirmelerinden ve hem gelenekten hem de moderniteden seçici bir biçimde önemli unsurları almalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte modernitenin temel sonuçları ile hesaplaşmayı sürdürdükleri de bir vakıadır (Tibi, 1998: 14, 24).

Fundamentalizm bir takım değişimlere karşı bir tepki olarak tanımlandığı sıklıkla ifade edilmektedir. Nitekim Protestan fundamentalizmi de yeni bilimsel kavramlara ve kutsal kitaba uygulanan eleştiriciliğe karşı bir tepki olarak görülmüştür. Sekülerleşmenin modern formlarına karşı bir direnç olması, dinsel fundamentalizmi tanımlayıcı ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Donohue, 2004). Bundan ötürü, fundamentalizm terimi modern öncesi bir fenomen olarak tanımlanmadan ziyade o, temel olarak modern bir kavramdır. Hatta harekete geçirici dinamiklerini de, modernitenin sarsıcı etkilerinden almaktadır (Barr, 1978; Lawrance, 1989; akt.: Howard, 2005). Fundamentalistlerin modern dünya ile ilişkisi ise karmaşıktır. Örneğin fundamentalist olarak isimlendirilenler bazen, çevresindekilerden habersiz ve yalıtılmış bir şekilde sürekli olarak geçmiş bir çağda yaşayan ‘fosilleşmiş kalıntılar’ olarak tasvir edilmektedir. Adeta değişen kültüre karşı inatçı ve rasyonel olmayan bir direnç içinde geçmişe yapışmaktadırlar. Etnoğrafik açıklamalar ise bu duruma daha farklı bakmaktadır. Bu açıklamalara göre fundamentalizmin, daha ziyade, temel olarak modern kabul edilmesi gerektiği, çünkü onun, günümüzdeki olaylara ve koşullara karşı bir tepkiyi oluşturduğu ileri sürülmektedir. Aynı zamanda o, anlaşılmaz bir yeniden doğuş veya diriliş de değil, fakat o, algılanan bir tehdit veya krizin bir semptomudur. Bu suretle o, çağdaş politik süreçlerle derin bir şekilde ilişkilidir. Fundamentalizm ve modernizm ilişkisiyle ilgili olarak, ‘modernizm olmasaydı fundamentalizm olmayacaktı’ şeklinde ifade edilmektedir. Protestan Batı’daki fundamentalizm, modernist teolojilerin eğilimlerine karşı bir tepki olarak imanın temellerini savunma hareketi olarak doğmuştur (Caplan, 1987: 5, 9).

Değerlendirme ve Sonuç

Sekülerleşmeye yol açan başat faktörlerin modernleşme olgusu ile birlikte ortaya çıkan sanayileşme, şehirleşme ve kültürel çoğulculuk süreçleri olduğu bilinmektedir. Dünyevileşme ya da sekülerleşme kavramı doğaüstü güç/varlık ya da kutsal alanının dışında olma durumunu izah etmek için kullanılmaktadır. Toplumun rasyonelleşmesi vurgusunun temel alındığı sekülerleşme, dinin hayattan koparılacak önemini kaybetmesi, akıl ve bilimin hakimiyetini ifade etmektedir. Modernleşmeyle birlikte gerçekleşen sekülerleşme sürecinin dünyadaki tüm toplumları etkisi altına aldığı söylenebilir. Özellikle dinin toplum hayatından ayrıştırılması üzerindeki baskın uygulamalara karşı tepkisel hareketler olarak fundamentalizm gibi olguların

gelişim gösterdiği belirtilmektedir. Fundamentalistlerin bir bakıma modernliğin bir sonucu olarak gelişen katı seküler uygulamaları birer tehdit olarak görmelerinin temelinde dinin potansiyel etkinliğinin ideal düzenini bozma girişimi şeklinde bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla fundamentalizmi modernlikle birlikte anılan seküler ideoloji ve uygulamalarla sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmek mümkün hale gelmektedir (Kirman, 2008).

Fundamentalizmin öncelikle Amerikan Protestanlığı'na özgü bir fenomen olduğu kabul edilmektedir. Sekülerleşme ve modernleşme hareketlerine karşı bir tepki olarak fundamentalizmin tehdit altındaki kimliği korumak ve kayıp kimliği yeniden ihya etmek amacıyla ortaya çıktığı görülmektedir (Eralp, 1995: 24). Fundamentalistlerin, modernitenin bir ürünü olduğu kabulü ile birlikte aynı zamanda bu hareketin mensupları modernitenin fikirlerine karşı mücadele ederken modernitenin sağladığı teknolojiden de yararlanmaktan uzak durmamaktadırlar. Modernite düşünce ve uygulamalarına dini argümanlarla karşı çıkıldığını gördüğümüz fundamentalist akımlar savunma yöntemlerini ve hatta stratejilerini tepki verdikleri olgunun imkanlarıyla belirlemektedirler. Hatta mücadeleciler reaksiyonellikleri de kaçınılmaz olarak karşı-öteki ile değişim gösterebilmektedir (Heywood, 1998: 302; akt.: Ercins, 2009).

Ayrıca Protestanlığın bir yandan kapitalizme 'ruh' verirken, diğer yandan da fundamentalizmin beslediği bir kaynak olması paradoksal bir durum olarak gözükmemektedir. Zira Protestanlığın, birbirinden farklı niteliklere sahip hatta birbirlerine karşı bir duruşları da olan iki farklı ürünü nasıl ortaya çıkarmaktadır? diye bir soru aklımıza gelebilir. Bu duruma Canatan (1995: 138) şöyle bir açıklama getirmektedir: 'Kapitalizm daha ileri aşamalarında, bu rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdülenmeleri yaratmış olan Protestanlığı sollamış ve bütün dizginlerinden kurtularak ve kendi yasalarına uygun olarak her şeye hükmetmeye başlamıştır. İşte bu aşamadan sonra Protestan din adamları sekülerizme; sanayileşme, göç, kentleşme, bilimsel gelişmeler ve bireyciliğin getirdiği çürümelere karşı koymaya başlamışlardır. İlginçtir ki, Protestan fundamentalistler kendilerini 'modernistlerin' karşı kutbu olarak görmüşler ve bu iki kutup arasında bugüne kadar süren kavgalar olmuştur ve bugün de halen devam etmektedir.'

Çokkültürcülük ve fundamentalizm arasındaki bağlantı üzerinde durmak bu iki fenomenin ortaya çıkış kaynaklarını bize gösterebilir. Birleşik Devletler'de dinsel fundamentalizmin sosyal ve entelektüel gelişimi, dinsel fundamentalizm ve çok kültürcülüğün her ikisinin de moderniteye karşı bir tepki olduğu argümanını takip etmektedir. Dolayısıyla çokkültürcülük ve dinsel fundamentalizm, birbirleriyle ilişkili olgulardır. Dinsel fundamentalizmin popüler bir algılanışı, dinsel inancın derin tarihsel kökenleriyle birlikte geleneksel ve değişmez olduğudur. Bu bir dereceye kadar doğru olarak kabul edilse de, fundamentalizmin bu algılanışının büyük oranda yanlış olduğu belirtilmektedir. Fundamentalizm teriminin ilk kullanımı bu yüzyılın başlarına tesadüf etmekte ve fundamentalistlerin dönmeye çalıştıkları ideal geçmiş, aslında bir mit'tir. Gerçekte fundamentalizm, göreceli olarak yeni bir fenomendir ve onun sosyal ve politik olarak tanınması çok kültürlü hareketin önemli oranda yayılımıyla aynı zamana rastlamaktadır. Dinsel fundamentalizm üzerindeki bilimsel araştırmalar, açıkça bu hareketi moderniteye karşı bir tepki olarak tanımlamaktadırlar. Çokkültürcülük de kısmen modernitenin bir eleştirisidir. Bununla birlikte, bu iki hareketin moderniteye karşı tutarsız tepkiler olduğu öne sürülmektedir. Çünkü onlar, modernitenin ayrılmaz iki unsurudur ve bu ikisi aslında birbirlerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Böylece çokkültürcülük ve dinsel fundamentalizm yakından ilişkilidir (Milligan, 1994; bkz. Marty ve Appleby, 1992: 10, 30; Aufderheide 1992; Caplan, 1987: 5, 20; Barr, 1984; Milligan, 1999).

Sonuç olarak çokkültürcülük ve dinsel fundamentalizm, günümüzde Birleşik Devletlerdeki çok güçlü sosyal hareketlerden ikisidir. Onların etkisi okullarda, kiliselerde ve ailelerde görüldüğü kadar hükümet ve iş dünyasında da hissedilmektedir (Marty & Appleby, 1992; Aufderheide, 1992; Caplan, 1987). Her iki konu hakkında çok fazla ilgi olmasına rağmen bu iki hareketin birbirinden müstakil hatta karşıt sosyal bir fenomen olduğu varsayımından hareketle aralarındaki ilişki üzerine az denebilecek bir dikkat gösterilmektedir. Ancak çokkültürcülük ve dinsel fundamentalizmin ortaya çıkışı açısından bakıldığında bu varsayımın kısmen doğru olmadığı söylenebilir. Zira her ikisi de önemli biçimde birbiriyle yakından ilişkili ve ortaya çıkışları açısından ortak koşullara sahiptir (Milligan, 1999).

KAYNAKÇA

- Aldridge, A. (2000). *Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Ammerman, N. (1991). North American Protestant Fundamentalism, In: Marty, Martin E. & Appleby, R. S. (Eds.): *Fundamentalism Observed*, Chicago, London: University of Chicago Press, pp.1-65.
- Armstrong, K. (2005). Fundamentalism is Here to Stay, *Global Agenda*, 14790289, Issue 3.
- Aslan, S. & Yılmaz, A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2.
- Aufderheide, P., ed. (1992). *Beyond P. C.: Toward a politics of understanding*, St. Paul, Minn.: Graywolf Press.
- Aydın, M. (2007). Batı Hristiyan Düşüncesinde Fundamentalist Hareketin Öyküsü. *İslâmiyat*, 10 (1): 33-56.
- Bahadır, A. (2002). Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karşısında Savunmasız İnsan, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 13.
- Barr, J. (1978). *Fundamentalism*. Philadelphia: Westminster Press.
- Barr, J. (1984). *Beyond Fundamentalism*. Philadelphia: Westminster Press.
- Bruce, S. (2000). *Fundamentalism*. USA: Blackwell Publishers Inc.
- Canatan, K. (1995). Bir Okuma Biçimi Olarak Fundamentalizm ve İslamcılık. *Bilgi ve Hikmet Üç Aylık Kültür ve Araştırma Dergisi*, 12: 49-65.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Topluluklarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6 Winter.
- Caplan, L. (ed.) (1987). *Studies in Religious Fundamentalism*. USA, Albany: State University of New York Press.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*, 3. basım, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Coreno, T. (2002). Fundamentalism as a Class Culture. *Sociology of Religion*, 63(3): 335-360.
- Donohue, J. (2004). Mistranslations of God: Fundamentalism in the Twenty-First Century. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 15(4): 427-442

- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici modernliğin bir antitezi: Fundamentalizm, *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, sayı:1.
- Farley, E. (2005). Fundamentalism: A Theory. *Cross Currents*, Fall 2005, 55: 3.
- Hadden, J. K. & Shupe, A. (1989). *Secularization and Fundamentalism Reconsidered*. New York: Paragon House.
- Heywood, A. (1998), "Religious Fundamentalism", *Political Ideologies*, London: Macmillan Press Ltd, 291-319.
- Hood, R. W. Jr., Hill, P. C. & Williamson, W. P. (2005). *The Psychology of Religious Fundamentalism*. New York: The Guilford Press.
- Howard, R. G. (2005). The Double Bind of the Protestant Reformation: The Birth of Fundamentalism and the Necessity of Pluralism. *Journal of Church and State*, January.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilization and the Remaking of the World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Juergensmeyer, M. (2001). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. (Reo. ed.) Berkeley, CA: University of California Press.
- Kirman, M. A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/2 Winter.
- Kudriashova, I. V. (2003). Fundamentalism in the Modern World. *Russian Social Science Review*, 44 (3): 41-62.
- Langman, L. (2005). The Dialectic of Unenlightenment: Toward a Critical Theory of Islamic Fundamentalism. *Critical Sociology*, 31: 1-2.
- Lawrence, B. (1989). *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt Against the Modern Age*. San Francisco: Harper & Row.
- Marsden, G. (1991). Fundamentalism and American Evangelicalism. In *The variety of American evangelicalism*, edited by Donald Dayton and Robert Johnston, 22-35. Downers Grove, IL: Inter-Varsity Press.
- Marty, M. E. & Appleby, R. S. (1991). *The Fundamentalism Project*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Marty, M. E. & Appleby, R. S. (1992). *The Glory and the Power: The Fundamentalist Challenge to the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Meyer, T. (1989). *Fundamentalismus. Aufstand gegen die Moderne*, Reinbeck: Rowohlt Taschenbuch Verlag
- Milligan, J. A. (1994). Multiculturalism and Religious Fundamentalism: The Moral Challenge of Gender. Paper Presented at *The Annual Meeting of The American Educational Studies Association* (26th, Chapel Hill, NC, November 10-13).
- Milligan, J. A. (1999). Gender and the Limits of Inclusion: Should Multiculturalism "include" Fundamentalisms? *Religious Education*, Winter.

- Riesebrodt, M. (1993). *Pious Passion. The Emergence of Fundamentalism in the United States and Iran*. Berkeley: University of California Press.
- Sezen, A. (2008). *Üniversite Öğrencileri Örneğinde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Streib, H. (2002). A Faith Development Perspective on Fundamentalism. Paper For The Annual Meeting of The Society Study of Religion, October 31-November 3, in Salt Lake City. Überlegungen. *Praktische Theologie* 29:43–56.
- Tamney, J. B. (1992). *The Resilience of Christianity in the Modern World*. Albany: State University of New York Press.
- Tekeli, İ. (1999), *Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması” Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* Ed:Sibel Bozdoğan – Reşat Kasaba, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s:138
- Vermeulen, H. & Slijper, B. (2003). Multiculturalisme in Canada, Australie en de Verenigde Staten, Ideologie en beleid 1950-2000, Aksant, Amsterdam.
- Yaparel, R. (2007). Modernitenin İstenmeyen Çocuğu. *Din-Kültür ve Çağdaşlık 2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* içinde, ss. 139-143, Ankara: TDV Yay.
- Yılmaz, A. (1996). *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite, Postmodernite ve Hukuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara.